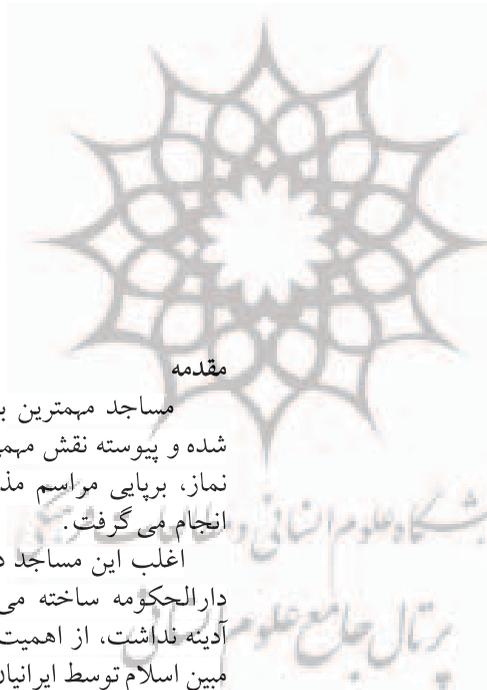

مساجد دهستان جاسب

محمدرضا زاهدی - محمدرضا نعمتی
کارشناسان ارشد باستانشناسی

مقدمه

مساجد مهمترین بناهای مذهبی هر شهر و روستا محسوب شده و پیوسته نقش مهمی را در زندگی مسلمانان داشته اند. اقامه نماز، برپایی مراسم مذهبی، ایراد خطبه ها و تدریس در مساجد انجام می گرفت.

اغلب این مساجد در مرکز شهرها، نزدیک بازارها و محدوده دارالحکومه ساخته می شدند و چنانچه مکانی مسجد جامع یا آدینه نداشت، از اهمیت شهری نیز برخوردار نبود. با پذیرش دین مبین اسلام توسط ایرانیان بسیاری از بناهای مذهبی نظیر آتشکده های دوران پیشین، با تغییر کاربری و ایجاد الحاقاتی نظیر مشخص نمودن جهت قبله، به مسجد تبدیل شده، مورد استفاده مسلمین قرار گرفت.

علاوه بر این، در هر شهر و روستایی نیز با حمایت مالی حکومت یا افراد خیر، مساجد دیگری احداث می گردید. به طوری که معمولاً در هر محله از شهر یا روستا یک مسجد ساخته می شد. هر یک از این مساجد علاوه بر اینکه محل انجام فرایض و اقامه نماز بود، نهادی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نیز به شمار می رفت. این گونه مساجد معمولاً تالار اجتماعات مسلمین (محلی برای شور و مشورت اهالی برای کارهای عمرانی)، خانه مستمندان و اقامتگاه مسافران، پناهگاه مظلومان و مکانی برای تدریس علوم

در دوره اشکانیان جایگاه اسبهای سوارکاران و تعلیف دواب آنان بوده است. از این روی (جای اسب) خوانده شده که از کثرت استعمال با تخفیف، جاسب گفته شده است» [فیض، گنجینه آثار قم، ج ۲]

در همین رابطه محمدتقی خان حکیم نیز این چنین می نویسد: «گویند جاسب از بناهای یکی از امرای عسکریه، همای دختر بهمن بن اسفندیار مشهور به تیمور می باشد. و این امیر در نراق و دلیجان و دهات پشتگدار حکومت داشته، بالجمله امیر مذکور در ایام حکومت در این نواحی جاسب را محل اسب و مادیانهای خود قرار داده و به واسطه خوبی و لطافت هوا در تابستان این مکان را بیلاق و اقامت خود قرار داده و این محل را «جای اسب» می نامیدند که به مرور جای اسب به صورت مخفف، جاسب گردیده و مصطلح شده است» [حکیم، گنج دانش]

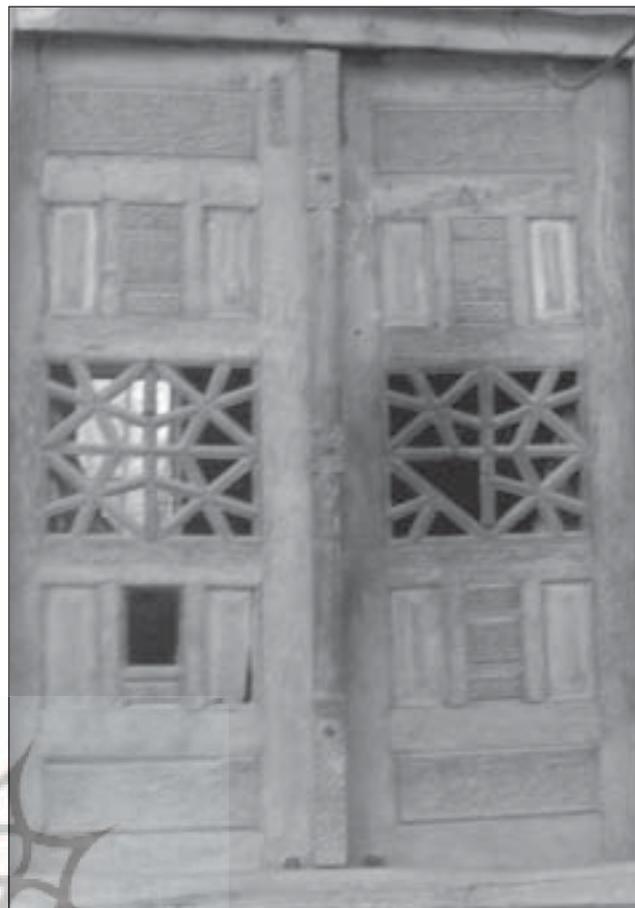
در این مقاله از میان مساجد موجود در دهستان جاسب تنها به مسجد جامع هرازجان، مسجد جامع و مسجد امام حسن (ع) بیجگان را که از لحاظ تاریخی حائز اهمیت می باشند، معرفی می نمایم.

روستای هرازجان

هرازجان دهی است از دهستان جاسب، بخش مرکزی شهرستان دلیجان در استان مرکزی، که در ۵۰ درجه و ۵۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۴ درجه و ۸ دقیقه عرض جغرافیایی و در ارتفاع ۲۱۷۰ متری از سطح دریا واقع شده است. این روستا در ۲۶ کیلومتری شمال خاوری دلیجان قرار دارد و کوهپایه ای و دارای آب و هوای معتدل و خشک می باشد.

از کوههای معروف آن، کوه «سرتخت» در شمال شرق روستا، کوه «بزر» در جنوب و کوه «بنخواب» در غرب روستا، قرار دارند. دارای ۳۵ خانوار بوده که به زبان فارسی تکلم می کنند و دین اسلام با مذهب شیعه اثنی عشری دارند. عمده فعالیت ساکنان روستا در کارهای کشاورزی، دامداری و قالیبافی معطوف می باشد.

محصولات کشاورزی آن، گندم، جو، گردو و بادام و گیاهان گل گاوزبان، شیرین بیان، شاه تره، کاسنی و گون می باشد. جانورانی نظیر شغال، گرگ، روباه، خرگوش، کبک و تیپو نیز در

تصویر شماره ۱: درب چوبی مسجد جامع هرازجان

قرآنی بود و نقش مهمی را در زندگی روزمره مسلمانان بر عهده داشتند.

در این میان، مساجد کوچک و محقری که در بافت قدیم روستاها ساخته شده اند، به لحاظ سادگی ساختار معماریشان و اینکه نشانگر ایمان و اخلاص بالای مؤمنانی هستند که از سر تعبد و بندگی، با اندک هزینه و امکانات مالی ناچیز، مکانی را جهت ابراز بندگی به خالق خویش برپا می نمایند، از اهمیت بالایی برخوردار می باشند.

دهستان جاسب نیز از این قاعده مستثنی نیست و در هر یک از روستاهای هفت گانه آن مساجدی ساخته شده است.

موقعیت جغرافیایی جاسب

دهستان جاسب در استان مرکزی و در شمال شرق شهرستان دلیجان، میان نراق، مشهد اردهال و دو دهک، در ۳۴ درجه و ۸ دقیقه عرض جغرافیایی و ۵۰ درجه و ۵۰ دقیقه طول جغرافیایی قرار دارد و شامل هفت روستا به نامهای بیجگان، زر، کروگان، واران، وسقونقان، وشتگان و هرازجان می باشد. جاسب از دهستانهای بزرگ و خوش آب و هوای شهرستان دلیجان و یکی از مراکز مهم کشاورزی و دامداری در این شهرستان محسوب می گردد.

در مورد وجه تسمیه جاسب در کتاب گنجینه آثار قم این چنین آمده است: «گویند جاسب را بدان جهت بدین نام خوانده اند که

تصویر شماره ۲: بخش فوقانی درب چوبی مسجد جامع هرازجان

طبیعت آن زندگی می‌کنند [فرهنگ جغرافیایی آبادیهای کشور، ج ۴۸، ۲۳۱].

مسجد جامع روستای هرازجان

مسجد جامع روستای هرازجان در بافت قدیم روستا و به فاصله ۳۰۰ متری ضلع شرقی مسجد میان ده و برج خشتی واقع شده است. این مسجد دارای پلانی مستطیل شکل، در جهت شرقی - غربی و از مساجد دوره صفوی محسوب می‌گردد. دارای دو ورودی، یکی در شمال و دیگری در ضلع شرقی بنا می‌باشد. ضلع شمالی بنا دارای ایوانی است که با گذشتن از چهار پله سنگی امکان دسترسی به آن میسر می‌گردد. در دو سوی پله سنگی دو ستون چوبی وجود دارد که سقف چوبی ایوان را نگه می‌دارند و کف ایوان با سنگهای لاشه‌ای تخت، فرش شده است.

مهمترین و چشمگیرترین بخش بنا، درب چوبی بسیار زیبایی است که در ایوان شمالی قرار دارد و از طریق آن می‌توان به داخل مسجد راه یافت. این در، به صورت دو لنگه‌ای و دارای تزئینات مشبک و کنده‌کاری، شامل اشکال هندسی مشبک در مرکز و کتیبه‌هایی به خط ثلث، شامل اشعار فارسی و احادیث، درون کادرهای مستطیلی شکل می‌باشد. [تصویر شماره ۱]

در قسمت فوقانی چهار چوب در، دو بار نام علی (ع) به خط بنایی برجسته نوشته شده و بخش میانی آن به وسیله کنده لوزی شکل تزئین شده است.

هر لنگه دارای چهار کتیبه به خط ثلث می‌باشد. کتیبه‌ها و تزئینات لنگه سمت راست، شامل یک کادر مستطیل شکل در بخش فوقانی است که در میان آن آیه «ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا» نوشته شده است. [تصویر شماره ۲] سپس بخش زیرین آن، شامل سه کادر مستطیل شکل عمودی است، که کادرهای جانبی ساده و فاقد تزئینات می‌باشد و تنها کادر مرکزی در بالا و پایین دارای تزئینات هندسی و در وسط، با نام علی (ع) به صورت

تصویر شماره ۵: نمایی از داخل شبستان مسجد جامع بیجان

تصویر شماره ۳ و ۴: بخش تحتانی درب چوبی مسجد جامع هرازجان

خط بنایی تزئین شده است. پایین این قسمت مزین به یک بیت شعر می‌باشد. و زیر این قسمت - که در واقع مرکز در چوبی را شامل می‌گردد - دارای تزئینات هندسی مشبک می‌باشد. بخش پایینی آن، همانند قسمت فوقانی شامل یک بیت شعر فارسی است و بخش زیرین آن نیز دارای سه کادر مستطیل شکل عمودی با همان نوع تزئیناتی است که در بالا آمده. و بالاخره بخش انتهایی در، شامل یک کادر مستطیل شکل افقی است، که در میان آن ادامه اشعار به خط ثلث نوشته شده است.

لنگه در سمت چپ نیز همانند لنگه سمت راست بوده، از نظر به کارگیری تزئینات و کتیبه‌ها قرینه هم می‌باشند، جز اینکه در کادر مستطیل شکل افقی، در بخش فوقانی لنگه سمت چپ، حدیثی از حضرت محمد (ص) نقل شده است: «قال رسول الله المساجد اسواق الاخرة - صدق».

اشعار فارسی نوشته شده در هر دو لنگه بدین قرار است:
گر برسد کسی را نظیر هست

با او بگو که آب روی گلاب نیست
آدم تراب بود علی بو تراب
کس را مقام و منزلت بو تراب نیست
در زمان شه عادل شاه عباس
ساخت سلطان طاهر آبادی
این در از بهر این خجسته مقام
وقف هذا علی المسجد الجامع الواقع
بقریة الهراز کان...

[تصویر شماره ۳ و ۴]

همچنین در ضلع سمت راست لنگه در سمت چپ، در بخش فوقانی نام سازنده آن به صورت عمودی نوشته شده است: «عمل استاد فتح الله و استاد ابراهیم».

درب فوق تماماً با رنگ آبی روشن رنگ آمیزی شده است، و بنابر کتیبه موجود روی آن، در زمان سلطنت شاه عباس صفوی ساخته شده است.

پس از گذر از این در، به محوطه اصلی مسجد راه می‌یابیم که این بخش پلانی مستطیل شکل دارد و سقف مسطح آن - که از تیرهای چوبی ساخته شده است - به وسیله چهار ستون چوبی استوار گشته است. شواهد نشان می‌دهد که ستونهای ضلع شمالی

و پوشش گیاهی و جانوری آن نظیر روستای هرازجان است. روستای بیجگان دارای ۹ مسجد و یک زیارتگاه به نام امامزاده اسحاق می باشد. [فرهنگ جغرافیایی آبادیهای کشور، ج ۴۸، ۳۷ و ۳۸]

مسجد جامع روستای بیجگان

در محلات مختلف روستای بیجگان، در مجموع ۹ مسجد وجود دارد که دو تای از آنها، یعنی مسجد جامع و مسجد امام حسن (ع) از قدمت بیشتری برخوردار می باشند. بنای فعلی مسجد

تصویر شماره ۷: قطعه کاشی کتیبه دار مسجد جامع بیجگان

جامع با قدمتی بیش از ۱۵۰ سال، در مرکز روستا و در کنار درخت کهنسالی با قدمتی بیش از ۱۰۰ سال واقع شده است. این مسجد دارای پلانی مستطیل شکل به ابعاد $۸/۵۰ \times ۲۰/۷$ متر و در جهت جنوب غربی - شمال شرقی ساخته شده است. دارای دو ورودی، یکی در سمت غرب که مختص ورود و خروج مردان و دیگری در گوشه شمال شرقی بنا و مختص بانوان می باشد، که نسبت به ورودی غربی کوچکتر است. بخش داخلی بنا دو اشکوبه ای است، که طبقه فوقانی ارتفاع نسبتاً بیشتری دارد و جریان یافتن هوا در این بخش در فصل تابستان فضایی خنک و دلپذیر را به وجود می آورد. طبقه تحتانی، شامل ده حجره در دور تا دور بنا می باشد و در طبقه فوقانی نیز، حجره هایی درست هم ردیف حجره های پایینی قرار دارند، که مختص بانوان بوده و محل تجمع بانوان روستایی در مراسم و اعیاد مذهبی می باشد. در دو ضلع غربی و شمال شرقی ارسپهای چوبی وجود دارد، - بجز یکی از آنها - بقیه را حذف و به جای آنها از پنجره های آلومینیومی استفاده شده است. [تصویر شماره ۵] مصالح به کار برده شده در بنای مسجد چوب، سنگ، خشت و ملاط گل و گچ می باشد. سقف بنا از نوع سقفهای مسطح بوده که به وسیله تیرهای چوبی قطور و چهار ستون قطور چوبی استوار شده است.

بر دیواره جنوب غربی مسجد دو کتیبه از جنس کاشی سبز رنگ وجود دارد. قطعه کاشی فوقانی، بخشی از کتیبه ای است که با از میان رفتن ابتدا و انتهای آن، عبارت نامفهوم را نمایش می دهد. [تصویر شماره ۷] قطعه کاشی زیرین به صورت یک محراب شکل داده شده است و در کتیبه دور تا دور آن این چنین نوشته

قدیمتر از دو ستون دیگر می باشند و هر کدام از آنها دارای سرستونهای متفاوتی هستند یک نمونه از این سرستونها دارای تزیینات نیم برجسته و کنده، شامل دوایر تو در تو است، که در وسط با نام علی (ع) به صورت خط بنایی تزیین شده است. سرستون دیگر نیز دارای همان دوایر تو در تو است، که در مرکز با یک ستاره هشت پر تزیین شده است.

بخش داخلی بنا با گچ سفیدکاری شده و هیچ گونه تزییناتی در آن دیده نمی شود جرزهای خارجی بنا و پشت بام مسجد نیز با کاهگل اندود شده است.

روستای بیجگان

بیجگان دهی است از دهستان جاسب، بخش مرکزی شهرستان دلیجان در استان مرکزی، که در ۵۰ درجه و ۴۸ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۴ درجه و ۴ دقیقه عرض جغرافیایی و در ارتفاع ۱۹۸۰ متری از سطح دریا در ۱۷ کیلومتری شمال خاوری دلیجان واقع شده است قرار دارد.

عمده ترین کوههای آن، کوه «سرخان» در شرق روستا و کوه «سیاهند» در غرب و جنوب غربی روستا واقع شده است. روستا دارای ۲۰۰ خانوار بوده، که به زبان فارسی تکلم می کنند و دین اسلام با مذاهب شیعه اثنی عشری دارند. عمده ترین فعالیت ساکنان روستا در زمینه کشاورزی، دامداری و باغداری می باشد. و محصولات کشاورزی، جغرافیای طبیعی

تصویر شماره ۶: قطعه کاشی کتیبه دار از مسجد جامع بیجگان

سقف مسطح بنا به وسیله دو ردیف ستون سه تایی و نیز دو ستون چوبی باریکتر دیگر، استوار شده است. ستونهای چوبی از لحاظ قطر هیچ گونه همخوانی با یکدیگر ندارند و از قطرهای مختلفی برخوردار می باشد. این مسجد دارای یک ورودی است که در ضلع جنوب غربی مسجد قرار دارد. بر روی دیوار جنوب غربی، داخل محراب مسجد، سنگ نوشته ای به ابعاد ۷۶×۴۴ سانتیمتر قرار دارد که دارای خطوط ثلث و به صورت برجسته می باشد. با استناد به این سنگ نوشته، تاریخ بنای مسجد سال ۹۶۲ هـ. ق است، و توسط خواجه محمد بن الشیخ البیجقانی ساخته شده. همانگونه که ذکر شد از بنای اصلی مسجد به غیر از کتیبه فوق چیزی برجای نمانده است.

سطح داخلی بنا به وسیله گچ، اندود شده و فاقد هر گونه تزئینات معماری می باشد. سنگ نوشته موجود در مسجد از قطعه سنگ مستطیل شکل ساخته شده که پس از عبارت «هوالباقی»، در رأس آن، قسمت های ذیل در آن به چشم می خورد: [تصویر شماره ۸]

حاشیه دور کتیبه

«اللهم صل علی محمد المصطفی و علی المرتضی و البتول فاطمه و السبطین الحسن و الحسین و علی زین العباد و علی محمد الباقر و جعفر الصادق و موسی الکاظم و علی الرضا و محمد التقی و علی النقی و الحسن العسکری و محمد المهدی علیهم السلام».

قسمت میانی کتیبه

الف) بخش فوقانی: الله - محمد - علی
ب) بخش وسط: «ناد علیاً مظهر العجايب تجده عونالک فی النوائب کل هم و غم سینجلی بولایتک یا علی یاعلی یا علی»
ج) بخش پایین: «قد بنی هذا المسجد الرفیع فی ایام السلطنة السلطان سید الاعظم الخاقان الافخم السلطان بن السلطان ابوالمظفر السلطان شاه طهماسب الصفوی الحسینی بهادرخان خلد الله تعالی ملکه و سلطانه».

خادم الفقراء خواجه امیراحمد بن خواجه محمد بن شفیع البیجقانی فی منتصف شهر شعبان سنه اثین و ستین و تسعمائة (۹۶۲ هـ. ق)»

با توجه به نوشته فوق، مسجد امام حسن (ع) توسط شخصی به نام خواجه امیراحمد بن خواجه محمد بن شفیع البیجقانی (بیجگانی) و در سال ۹۶۲ هـ. ق و در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی ساخته شده است. همان گونه که ذکر شد از این بنای قدیم، به غیر از سنگ نوشته مزبور چیز دیگری برجای نمانده است.

منابع:

۱. فیض، عباس، گنجینه آثار قم، انتشارات مهر استوار، قم، ۱۳۴۹
۲. حکیم، محمد تقی خان، گنج دانش جغرافیایی - تاریخی شهرهای ایران، به اهتمام دکتر محمد علی صولتی و جمشید کیانفر، انتشارات رزی ۱۳۶۶
۳. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای کشور جمهوری اسلامی ایران (قم، اراک)، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۷۴

شده است: «ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا / تاریخ ماه شوال سنه تسع عشر و سبع (۷۱۹ هـ. ق) و در مرکز آن فقط نام «محمد بن الحسین» قابل خواندن می باشد. [تصویر شماره ۶]

سطح تمامی دیوارهای بنا در داخل با گچ سفید شده و آنگاه تزئیناتی به شکل کتیبه های تزئینی با رنگ قهوه ای و نقوش گیاهی به رنگ سفید و قرمز، سطح داخلی بنا را زینت داده اند.

مسجد امام حسن (ع)

این مسجد در ۲۰۰ متری شمال شرقی مسجد جامع، در سه راهی شهید چمران و نیش کوچه شهید روحانی نژاد قرار دارد. بنای مسجد مزبور با پلان مستطیل شکل و به ابعاد ۱۰×۱۴ متر و در جهت شرقی - غربی ساخته شده است

اصل بنا متعلق است به دوره صفویه، که از بنای مزبور در حال حاضر به غیر از یک کتیبه چیزی برجای نمانده است. چنین به نظر می رسد که بنای فعلی مسجد در دوره ای جدیدتر ساخته شده است. ساخت و سازهای جدیدتر را می توان در قسمت کفش کن و آبدارخانه مشاهده نمود.

تصویر شماره ۸: کتیبه سنگی در محراب مسجد امام حسن (ع)